

De stad als Motor van de Transitie

EVA VANDENBERGHE

Internationale onderhandelingen op klimaatconferenties, de Europese Green Deal en zeventien verschillende Duurzameontwikkelingsdoelen. Bij toekomstige samenwerkingen om de klimaatcrisis aan te pakken, verwijst men geregeld naar federale, Europese of internationale beleidsingrepen. Toch kan ook de lokale overheid een bouwsteen vormen voor rechtvaardige sociale en ecologische verandering. Voorbeelden van steden als koploper in duurzame systeemverandering bestaan, tonen dat het anders kan (of moet) en inspireren.

Welk beleid vertaalt zich in een zorgzame en sociaal inclusieve stad? Hoe brengen we de ambitieuze doelen (zoals toegankelijke mobiliteit of een eerlijke voedselketen versterken) van een rechtvaardige transitie concreet in praktijk? Of hoe proberen we onderweg losstaande oplossingen te verbinden? Antwoorden op die complexe vragen kunnen we in Vlaanderen (en België) al op stads-, buurt- of wijkniveau terugvinden. Lokale pilootprojecten en burgerinitiatieven, zoals collectieve woningrenovatie of energiegemeenschappen, illustreren hoe we de klimaatcrisis structureel aanpakken. Centraal

bij die projecten staat de rol die de stad speelt – met al haar bewoners en wijken – om duurzame transitie te versnellen en sociale rechtvaardigheid te garanderen.

Buurtgenoten helpen buurtgenoten.

Dat ambitieuze doelen meer zijn dan theoretische punten aan de horizon wordt concreet in beeld gebracht via het online leernetwerk De Grote Verbouwing. De Grote Verbouwing toont koploperprojecten voor de transformatie van onze ruimtelijke omgeving in Vlaanderen. Met krachtige praktijkvoorbeelden, die niet wachten op federale of mondiale akkoorden om tot actie over te gaan, brengt De Grote Verbouwing de toekomst in praktijk. Die praktijkvoorbeelden laten zien hoe we vooruitgang kunnen boeken in de strijd tegen de klimaatcrisis. De kernthema's waar De Grote Verbouwing rond werkt, zijn energiewijken, voedsellanden en klimaatstraten.

Energiewijken vertegenwoordigen wijken waar duurzame energie wordt opgewekt en gebruikt. Denk aan zonnepanelen op daken en warmtenetten

die via restwarmte (en geen aardgas) woningen verwarmen. Het doel van die pilootprojecten is de toegang tot betaalbare hernieuwbare energie voor bewoners en openbare diensten zoals scholen en ziekenhuizen. Daarnaast vormen voedsellanden gronden waar lokaal en duurzaam geproduceerd voedsel centraal staat. De projecten zetten in op korte voedselketens en lokale productie, zonder daarbij de belangen van de boeren en de burgers uit het oog te verliezen. Bij het derde thema, klimaatstraten, is de centrale vraag hoe buurtbewoners de leefbaarheid, veiligheid en gezondheid in hun straat kunnen verhogen.

Binnen elk thema sleutelen de projecten aan alternatieve, kwaliteitsvolle manieren van wonen, werken, produceren en bewegen. Of het nu gaat om duurzame energie opwekken, eerlijk voedsel produceren of straten groener maken, er komen op lokaal niveau veel uitdagingen (financiële drempels, sociale samenhang, mobiliteit ...) samen. Een en-en-verhaal is nodig als vertrekpunt om de uitdagingen geïntegreerd en sociaal rechtvaardig aan te pakken.

De projecten tonen de rol die elk landschap, elke omgeving en ook elk huis kan spelen om sociale en economische ketens nieuw leven in te blazen.

Pilootprojecten

Wanneer we naar de plattegrond van De Grote Verbouwing kijken, valt meteen de veelheid aan inspirerende pilootprojecten op. De kaart laat zien dat er overal in Vlaanderen al aan toekomstplekken wordt gewerkt. De projecten tonen de rol die elk landschap, elke omgeving en ook elk huis kan spelen om sociale en economische ketens nieuw leven in te blazen. Steden kunnen bij die duurzame systeemverandering het voortouw nemen,

maar verliezen hierbij kwetsbare huishoudens niet uit het oog. Zo wordt voor iedere (wijk)bewoner voorzien in de sociale basisbehoeften (een energie-efficiënte woning, toegang tot hernieuwbare energie of eerlijk voedsel) zonder dat het klimaat verder wordt belast.

Tegen 2050 dienen alle woningen in België een EPC-label A te hebben. Als we die doelstelling willen bereiken, dienen we ons woningbestand, waar een derde van de Vlaamse woningen F-label scoort, massaal en aan een hoger tempo te verduurzamen. Een van die versnellingsmogelijkheden is collectieve renovatie van wijken of appartementen. In plaats van selectieve ingrepen voor één huishouden zoals warmtepompen of isolatie, gebeurt renovatie voor de hele wijk of buurt als totaalproject. Collectieve renovatieprogramma's zijn gebaseerd op solidariteit op het niveau van een wijk of een appartementsgebouw. Deze aanpak brengt veel voordelen met zich mee zoals renovatiebegeleiding, ontzorgen en sociale inclusie, energie-efficiëntie en versnellingen richting koolstofneutraliteit.

Het Esdoornplein — een Mechelse wijk met een vijftigtal identieke woningen — is een knap staaltje van collectieve wijkrenovatie. De wijk bestaat uit een vijftigtal identieke woningen waarvan de bewoners in 2016 samenkwamen om gezamenlijk renovatieadvies bij de stad aan te vragen. Daarna ging stad Mechelen aan de slag met de noden en wensen van de bewoners.

De stad besliste om het renovatieprogramma te ondersteunen met buurtsubsidies, advies op maat, energieleningen en kennismomenten. De wijkrenovatie verliep in twee fases. Laagdrempelige, energiebesparende maatregelen, zoals nieuwe ramen of betere dakisolatie, waren de eerste realisatie. Vervolgens besloten in 2018 zestien gezinnen, of 40% van alle deelnemende buurtbewoners, om gezamenlijk gevelisolatie te laten uitvoeren. Een maatregel die, naast het drukken van de

isolatiekosten, een jaarlijkse besparing van 8,9 ton CO₂ en 48.000 kWh oplevert en zo voor huishoudens resulteert in een lagere energiefactuur. Verenigd realiseren de buurtbewoners van het Esdoornplein voordelen die ze als losstaande huishoudens trager en niet voor alle bewoners zouden halen.

Collectieve wijkrenovaties, zoals die van Esdoornplein, tonen de mogelijkheid om kwetsbare gezinnen te betrekken die beperkte ruimte hebben om duurzaam te investeren. De energie- en woontransitie mag niet langer enkel eigenaars betrekken die over voldoende tijd en kapitaal beschikken. We zien bovendien dat de aanpak van de Vlaamse regering nog steeds Mattheüs-effecten in de hand werkt. Zo zorgt een aanpak die gebaseerd is op individuele premiesystemen, voor bijvoorbeeld zonnepanelen of warmtepompen, er vooral voor dat huishoudens met voldoende geld en middelen binnen de kortste keren hun woning van voldoende isolatie en eigen hernieuwbare energie kunnen voorzien. Een verschuiving van het aanpakniveau bij woningrenovaties – van één woning naar wijkniveau – zorgt voor een meer efficiënte en sociaal-inclusieve manier van renoveren. Die collectieve aanpak biedt kwetsbare buurtbewoners de kans om op een energiezuinige en goede plek te wonen.

Naast een collectieve aanpak voor renovatie van woningen, leeft ook het idee om energievoorziening in publieke handen te nemen. Denk bijvoorbeeld aan energiegemeenschappen waar burgers en lokale organisaties samen eigenaarschap hebben over de energieproductie en -verdeling. Een inspirerend voorbeeld is het pilootproject 'Nos

Bambins' in Ganshoren te Brussel. Nos Bambins is een initiatief van de burgercoöperatie voor hernieuwbare energie Ampère CV, leefmilieu Brussel en Sibelga (de netbeheerder voor elektriciteit en aardgas in Brussel). Op het dak van de gelijknamige basisschool bevinden zich sinds juli 2020 maar liefst 122 zonnepanelen die de basisschool en zes bureaus van lokale stroom voorzien. De energie wordt op kleine schaal gedeeld. Door een gedeelde installatie van zonnepanelen in publieke ruimte wordt de toegang tot groene energie rechtvaardiger. Ook wijkbewoners die geen woning kochten of bureaus voor wie een investering in hernieuwbare energie een te groot financieel obstakel vormt, kunnen deel uitmaken van dat project.

Nos Bambins toont dat transitie meer dan louter een technische opgave is. Het is cruciaal om deze projecten vanuit een holistisch perspectief te benaderen. Om zo de bredere sociale, culturele en economische dynamieken mee te nemen. De zoektocht naar maatschappelijke meerwaarde en sociale cohesie op lokaal niveau is hierbij zowel vertrekpunt als hefboom.

De lokale overheid kan een voortrekkersrol spelen in het creëren van draagvlak en expertise. Gemeenten kunnen zich richten op de organisatie van wijkbijeenkomsten of dialoogavonden, om zo de instap in projecten laagdrempelig te houden. Het actief betrekken van buurtbewoners zorgt voor betere relaties tussen bureaus en gemeenschapsontwikkeling. De rechtstreekse inspraak van deelnemers garandeert meer rechtvaardige en inclusieve beslissingen. In plaats van een handvol aandeelhouders of beleidsmakers beslissen nu deelnemende burgers op democratische manier welke maatschappelijke noden prioriteit krijgen. Bovendien kan een buurtbewoner vaak beter de wensen en noden van een wijk aanvoelen dan een projectontwikkelaar. Verder staan hier ook altijd de noden van de burgers centraal, en niet de beoogde winst die een project op kan leveren.

“

Ook wijkbewoners die geen woning kochten of bureaus voor wie een investering in hernieuwbare energie een te groot financieel obstakel vormt, kunnen deel uitmaken van dat project.

Drempels

De projecten Nos Bambins en het Esdoornplein tonen een alternatieve aanpak op het niveau van de stad, een aanpak die niet wacht op nationale of Europese richtlijnen voor de noodzakelijke transitie van onze leefomgeving. De deelnemers zetten gedreven hun schouders onder de projecten, maar stootten daarbij geregeld op verschillende financiële, technische en juridische drempels. Vragen die bij het uitvoeren van projecten opduiken zijn bijvoorbeeld hoe men de lokaal opgewekte energie eerlijk verdeelt? Of wie verantwoordelijk is voor de installatie of het onderhoud van collectieve projecten. En hoe coöperaties (met beperkte omvang en middelen) geld kunnen lenen voor investeringsprojecten.

Een terugkerende hindernis bij duurzame pilootprojecten is het wetgevend kader dat niet afgestemd is op de voordelen van bijvoorbeeld energie delen. Zo is de Vlaamse wetgeving nog niet volledig aangepast om (hernieuwbaar gewonnen) stroomoverschotten te delen met burens. Andere voorbeelden van een belemmerend juridisch kader zijn de strenge regels

concrete sites mogen lokale gemeenten zelf kiezen hoe ze hun wijk van duurzame warmte voorzien.

Het Programma Aardgasvrije Wijken in Nederland leert ons dat de overheid een belangrijke rol kan spelen bij het wegnemen van juridische drempels voor energiecoöperaties en energiedelen in een wijk. Dit kan onder andere door specifieke regels en wetgeving te creëren die energiecoöperaties faciliteren en door financiële steun te bieden aan lokale gemeenschappen. De bovenlokale overheid kan een kader ontwikkelen dat innovatie stimuleert en faciliteert, en een voortrekkersrol spelen in de transitie naar een zorgzame en duurzame samenleving. Om zo duurzame-energieprojecten op te starten en samen te werken met energiecoöperaties, met als doel een klimaatneutrale en fossielvrije energie-revolutie te ontketenen.

Een duurzame systeemverandering draait ook om radicaal herdenken. Zo wordt in België niet automatisch gekozen voor een collectieve aanpak bij investeringsprojecten, waar het burgercoöperatief

Energent wel steeds van vertrekt. Sinds 2013 legt Energent met geld van burgers een fonds aan. Het verzamelde geld investeert de coöperatie in hernieuwbare-energieprojecten (zoals zonnepanelen op schooldaken), warmtenetten en energiebesparingen. Daarnaast richt Energent zich ook op 'ontzorgen' om lasten (financieel of organisatorisch) die

gepaard gaan met renovaties te verminderen. Energent biedt gratis renovatiebegeleiding op maat aan net als ondersteuning bij de aanvraag van energieleningen of -premies. Hiermee bewijst Energent dat een duurzaam antwoord op het energievraagstuk geen spreidstand hoeft te zijn tussen sociale en klimaatdoelstellingen.

Energiecoöperaties produceren duurzame energie voor en door deelnemende burgers. De aandeelhouders hebben inspraak op waarin de coöperatie investeert, en de prijs waaraan de energie wordt

In plaats van gemaakte winsten uit te keren aan buitenlandse aandeelhouders, wordt geïnvesteerd in de lokale gemeenschap.

voor het plaatsen van zonnepanelen op publieke gebouwen zoals scholen of overheidsgebouwen. Zo'n juridische drempels kunnen overbrugd worden wanneer pilootprojecten passen binnen een breder nationaal beleidskader. Aangepaste, project-specifieke wetgeving kan de nodige tools en regularisaties bieden om processtappen gemakkelijker te realiseren. Inspirerend is het Programma Aardgasvrije Wijken in Nederland. Een project dat past binnen het bovenlokaal programma om heel Nederland tegen 2050 aardgasvrij te maken. Op

verkocht. Die organisatiestructuur zorgt ervoor dat, in plaats van gemaakte winsten uit te keren aan buitenlandse aandeelhouders, geïnvesteerd wordt in de lokale gemeenschap. Ondanks die voordelen blijven financiële obstakels, zoals moeilijk te verkrijgen financiering en leningen, een belemmering vormen voor de eerste investeringen van energiecoöperaties. Opnieuw rijst de vraag waarom er geen gunstiger beleidskader ontwikkeld wordt? Dat kan niet alleen bijdragen aan een versnelde overgang naar duurzame energie, maar ook de lokale economie en gemeenschap versterken.

Uitzoemen en verbinden

Ook op stedelijke schaal zetten lokale overheden steeds vaker in op een beleidskader dat welvaart nastreeft binnen de draagkracht van de Aarde. Oftewel, beleid rechtstreeks geïnspireerd op de Donuteconomie. Een vernieuwend economisch model ontwikkeld door de Britse econome Kate Raworth. Het donutmodel heeft als doel om de sociale basisbehoeften van iedereen te vervullen zonder daarbij ecologische grenzen te overschrijden. Onderwijs, wonen, gezondheid en voedselvoorziening vormen voorbeelden van sociale basisbehoeften die een stad voor haar inwoners moet voorzien zonder maximumniveaus van onder andere luchtvervuiling, stikstof of biodiversiteitsverlies te overschrijden. Tussen deze sociale ondergrens en de ecologische bovengrens bevindt zich vrije bewegingsruimte voor elke burger. Hierbij gaan abstracte, radicale ideeën over een stedelijke economie binnen planetaire grenzen over naar concrete, transformatieve actie.

Naast steden als Amsterdam en Barcelona zet ook Brussel sinds 2020 de eerste stappen richting een Donutsbeleidskader. Op internationaal niveau vormen steden die de 'Donut' toepassen een online kennisnetwerk via het Doughnut Economics Action Lab (DEAL). Steden die daarvan deel uitmaken kunnen makkelijk kennis delen en informatie uitwisselen over hoe ze het donutmodel structureel kunnen inbedden in het stadsbestuur.

De verschillende steden binnen dat DEAL-netwerk werken inspirerend, maar streven niet naar een *one-size-fits-all*-oplossing. De daadwerkelijke implementatie van een sociaal rechtvaardig én

duurzaam beleid heeft steeds nood aan stedelijke nuance. Zo dient het donutmodel van Kate Raworth voor elke stad herschaald te worden. Met andere woorden, de uitvoering van de Donut van Brussel verschilt met die van Amsterdam. Het Brussels Gewest speelt een pioniersrol op vlak van burgerparticipatie bij het hervormen van hun economie, terwijl Amsterdam de nadruk legt op de transformatie naar een volledig *circulaire stad* tegen 2050.

Bovendien ondersteunt de Brusselse regering actief die koerswijziging. Die politieke vertaalslag is nodig om alle transitie-initiatieven in Brusselse straten te verbinden, zodat ze niet langer losstaande projecten vormen. Het is van belang dat projecten die donutprincipes in de praktijk brengen, niet enkel als technologische oplossingen worden gezien, maar ook als politieke kwesties. Met andere woorden, politisering zorgt ervoor dat duurzaamheidsvraagstukken publieke aandacht krijgen en dat de ongelijkheid die met die vraagstukken gepaard gaat, wordt erkend. Zo kan een maatschappelijk draagvlak worden gecreëerd en worden burgers gemobiliseerd voor de nodige beleidsveranderingen om binnen de grenzen van de donut te blijven. Dat draagvlak is nodig om de urgente problemen van deze ecologische crisis op een sociaal rechtvaardige en snelle manier aan te pakken.

Bundelen en vermenigvuldigen

Lokale overheden die beslissen om actief in te zetten op de donuteconomie of de energievoorziening opnieuw publiek willen maken, blazen politieke agenda's nieuw leven in en prikkelen de verbeelding. Steden en ook projecten kunnen van elkaar leren. Het doeltreffende van netwerken als DEAL of De Grote Verbouwing is dat lokale krachten gebundeld worden en verandering zichtbaar wordt. Die leernetwerken stimuleren de ontwikkeling van (beleids) initiatieven in steden en vermenigvuldigen zo op meer plekken een sociaalecologische verandering.

Wat opvalt binnen de aangehaalde projecten (en ook deze waarvoor geen ruimte was in dit artikel) is dat samenwerken geldt als basisprincipe. Van collectieve woningrenovaties tot energiecoöperaties gaan verschillende actoren — variërend van het stadsbestuur tot wijkbewoners — met elkaar in dialoog. Die ontmoeting legt de belangen van de

deelnemers op tafel, waarop actie kan volgen. De projecten doen actief beroep op buurtbewoners en omarmen zo weer de lokale afhankelijkheid. Praktische oplossingen vanuit projecten laten zien dat buurten en wijken centrale bouwstenen en motoren zijn van duurzame verandering. Een radicaal zorgzame leefomgeving creëren moet bij die projecten centraal staan om sociale rechtvaardigheid te garanderen.

De veelheid aan projecten toont de inzet en de ambitie op het lokale niveau. Een belangrijke volgende vraag is hoe we transformatieprojecten een politieke vertaalslag geven om de juridische drempels waarop duurzame initiatieven botsen te verlagen. Maar ook om — via een democratisch proces — een breed draagvlak te creëren voor fundamentele stappen richting een duurzame samenleving. Door de krachten te bundelen en te focussen op lokale oplossingen kunnen we effectief en sociaal inclusief handelen.

Extra voorbeelden

Aanleg en exploitatie van een warmtenet in Eeklo waarbij burgers mede-eigenaar kunnen worden. <https://www.eeklo.be/warmtenet>

Woningrenovatie proefproject 'Dampoort knapT OP' waarbij een rollend fonds ervoor zorgt dat ook kwetsbare gezinnen de nodige renovaties kunnen realiseren.

<https://persruimte.stad.gent/164506-renovatieproject-dampoort-knapt-op-opnieuw-van-start>

In de sociale woonwijk Otterbeek in Mechelen worden zeventig woonunits uitgerust met zonnepanelen. De energiecoöperatie, woonpunt Mechelen cvba en Stad Mechelen zijn de initiatiefnemers van dit project.

<https://coop.klimaan.be/project/otterbeek>

EVA VANDENBERGHE studeert de master Conflict & Development aan de UGent en behaalde in 2022 haar diploma in de Biomedische Ingenieurswetenschappen. Vertrekkend vanuit ontmoetingen en verwondering, probeert ze contouren te schetsen van mogelijkheden om zorg en sociale rechtvaardigheid als vertrekpunt van een ecologische transitie te nemen.

Bronnen

De Grote Verbouwing vormt de ondersteunende bron van dit artikel. Verdwaal, zweef en verwonder je via de talloze inspirerende voorbeelden, <https://degroteverbouwing.eu>

Nos Bambins, 'energiewijken' — proefproject waar 112 zonnepanelen energie opwekken voor een school en zes bureaus, <https://nosbambins.be>

Programma Aardgasvrije Wijken, 'energiewijken' — Nederlands project binnen <https://www.aardgasvrijewijken.nl/default.aspx>

Energent, 'energiewijken' — initiatief dat onder meer collectieve renovatieprogramma's draagt. <https://energent.be>

Extra info over Donuteconomie: <https://www.kateraworth.com/doughnut>

DEAL, of Donut Economics Action Lab. <https://doughnuteconomics.org>